

**ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍ INFORMACIYALÍQ
TEXNOLOGIYALARÍ HÁM KOMMUNIKACIYALARÍN
RAWAJLANDÍRÍW MINISTRLIGI**

**MUHAMMED AL – XOREZMIY ATÍNAĞÍ
TASHKENT INFORMACIYALÍQ TEXNOLOGIYALARÍ UNIVERSITETI
NÓKIS FILIALÍ**

Informaciyalıq texnologiyaları kafedrası
Kompyuter injiniingi (Kompyuter injiniringi) baǵdarı

Jaqlawǵa ruxsat

Kafedra baslıǵı

f.-m.i.k. Turenliyazova A.

2019 j. «__» _____

**«Yii 2 PHP frameworkdan paydalanǵan halda “Joqarı maǵlıwmat
haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw“ interaktiv xızmetin islep
shıǵıw (TITU Nókis filialı mısasında)»**

temasındaǵı

PITKERIW QANIYGELIK JUMÍSÍ

Pitkeriwshi: _____ Djumanazarov S.

Ilimiy basshı: _____ Abibullaev S.

Nókis -2019

MAZMUNI

KIRISIW	3
I BAP. Interaktiv xızmetler hám olarǵa qoyılatuǵın talaplar.....	5
1.1. Internette interaktiv xızmetler	5
1.2. Interaktivlik mámleketlik xızmetlerin kórsetiwde "Elektron húkimet" sistemasınıń iskerligi	8
II BAP. “Joqarı maǵlıwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw“ interaktiv xızmetin islep shıǵıwdıń dátúriy támiynatı	18
2.1. Framework túsinigi hám onıń túrleri.....	18
2.2. Yii 2 frmawork hám onıń múmkinshilikleri.....	25
III BAP. Yii 2 PHP frameworkdan paydalanǵan halda „Joqarı maǵlıwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw“ interaktiv xızmetin islep shıǵıw	36
3.1. “Joqarı maǵlıwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw“ interaktiv xızmetiniń reglamenti.....	36
3.2. “Joqarı maǵlıwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw“ interaktiv xızmetiniń maǵlıwmatlar bazasın jaratıw.	38
3.3. Yii2 frameworkdan paydalanıp “Joqarı maǵlıwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw“ interaktiv xızmetin jaratıw.....	40
JUWMAQLAW	47
PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR.....	48

KIRISIW

Házirgi waqıtta jámiyettiń barlıq tarawları qatarı ápiwayı kúndelikli ómirimizge de informatsiyalıq texnologiyalar tez pát penen kirip kelmekte. Informatsiyalıq texnologiyalar búgingi kúnde rawajlanǵan mámleketlerdiń tiykarǵı rawajlanıw baǵdarına aylanǵan. Solay eken bul tarawda mámleketimizde alıp barılıp atırǵan isler kárxana hám shólkemlerde informatsiyalıq texnologiyalardı keń kólemde paydalanıw imkaniyatın jaratıp bermekte.

Keyingi waqıtları jámiyet tarawlarında maǵlıwmatlardı qayta islew, maqsetke muwapıq olardı payda etiw hám real waqıt aralıǵında óz iyesine jetkizip beriw sıyaqlı arnawlı xızmetlerdi ámelge asırıwshı avtomatlasqan informatsiyalıq sistemalar járdeminde kórsetiletuǵın interaktivlik xızmetlerge talap kúnnen-kúnge artıp barmaqta.

Interaktivlik xızmet degende taraw yamasa shólkemde bolıp turǵan waqıyalar hám avtomatlastırılǵan basqarıw sisteması bazasındaǵı informatsiyalardı talaplar tiykarında paydalanıwshılarga oz'-ara dialog járdeminde keń kólemli jetkizip beriw xızmeti túsiniledi.

Demek, hár qanday tarawda tez interaktivlik xızmetlerdi ámelge asırıw ushın birinshiden, shólkem texnikalıq úskeneler, kompyuterler, serverler hám olarǵa say zamanagóy programmalıq támiynlewler menen támiynlengen hámde avtomatlasqan basqarıw sistemasına iye bolıwı zárúr.

Bul jumısta jaratılǵan interaktivlik xızmet Yii2 PHP frameworkda jaratılǵan bolıp bul sistema tez islewshi komponentli PHP freymvork bolıp, zamanagóy web qosımshalardı tez jaratıw ushın arnalǵan. Yii framework – bul universal freymvork bolıp, onı barlıq túrdegi web qosımshalar ushın qóllaw múmkin. Onıń komponentli strukturası hám keshlewdi júdá zor qóllap-quwatlawı esesine freymvork tiykarınan avtomatlastırılǵan sistemalar, portallar, forumlar, CMS, magazinler yamasa RESTful qosımshalar sıyaqlı úlken proyektler ushın qol keledi.

«Yii2 PHP frameworkdan paydalanǵan halda “Joqarı maǵlıwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıqlaw“ interaktivlik xızmetin islep shıǵıw»

temasindagi pitkeriw qanigelik jumisi tiykargi 3 bap, kirisiv bólimi, juwmaqlaw, paydalangan ádebiyatlar ham qosimshalardan ibarat.

I BAP. Interaktiv xızmetler hám olarǵa qoyılatuǵın talaplar.

1.1. Internette interaktiv xızmetler

Interaktivliklik túsiniǵı. Interaktivliklik degende biz, tek ǵana, biz úyrenyotǵan pán kesiminde texnikalıq qurallar, kompyuter, olardıń programmaları hámde paydalanıwshılar arasındaǵı ornatılǵan baylanısdı shólkemlestiriw túsiniledi. Sonday eken, Kompyuter programmaları sonday jaratılǵan, Biz ol járdeminde kompyuter menen baylanıs ornatamız.

Uluwma alǵanda interaktivlik bul baylanıs sistemasın shólkemlestiriw menen baylanıslı. Yaǵnıy, maqsetke kóre sistema elementleri arasındaǵı informativ maǵlıwmatlar almasiniwi. Usı túsiniq informaciya teoriyası, informatika hám programmalastırıw, telekommunikatsiya sistemaları, sotsiologiya hám basqa tarawlarda qollanıladı.

Interaktivlik xızmetler túsiniǵı. Interaktivliklik arqalı paydalanıwshı materiallıq, ruwxıy, sociallıq, ekonomikalıq, informativ hám óndiristiń hár qıylı dáreklerinen kóriletuǵın máp ámeldegi bolsa, oǵan interaktiv xızmet etilgen dep túsiniledi. Yaǵnıy, kompyuter programmaları arqalı paydalanıwshıǵa interaktiv xızmet islengen dep túsiniledi.

Internet tarmaǵı arqalı kórsetiletuǵın interaktiv xızmet túrleri. Házirgi waqıtta, Húkimetimiz tárepinen interaktiv xızmetlerdi qalıplestiriw, shólkemlestiriw hám olardı basqarıwǵa úlken itibar berilip atır. Interaktivlik xızmetlerdi shólkemlestiriwdiń eń tez hám jaqsı jolı, bul, olardı internet tarmaqları arqalı ámelge asırıw esaplanadı.

Internet tarmaǵı arqalı kórsetiletuǵın interaktiv xızmet túrlerine tómendegiler kiredi:

Transport qurallardıń háreketleniw kestesi. Respublikadaǵı transport qurallarını háreketlerin ańlatıw kestesi bir neshe saytlarda berilgen. Paydalanıwshı sayttan ózine maqul transport qurallarını qatnovi kesteleri haqqındaǵı maǵlıwmatlardı tabadı.

Avia reyslar kestei. Avia reyslari boyinsha maǵlıwmatlar kestein anıqlaw, olardan paydalanıw ushın <http://uzairways.uz> - Ózbekstan hawa jolliq avia kompaniya veb betine murojat etiledi. Saytda xalıq ara hám Ózbekstan kólemindegi avia qatnov kesteleri keltirilgen.

Temir jol transportı qatnovi kestei. Respublika ishki hám sırtqı temir jol qatnovlari kesteleri hám olar haqqındaǵı maǵlıwmatlardı tómendegi veb betlerden tabıw múmkin.

Bank xızmeti maǵlıwmatları hám valyuta kursları. Ózbekstandaǵı barlıq bankler haqqındaǵı maǵlıwmatlar hám jańalıqlar, kúnlik valyuta muǵdarları haqqındaǵı maǵlıwmatların tómendegi saytlardan alıw múmkin:

- www.bank.uz;
- www.mikrokreditbank.uz;
- www.agrobank.uz;
- www.asakabank.com;
- www.new.nbu.com;
- www.uzpsb.uz;
- www.infinbank.com;
- www.xb.uz;
- www.ipotekabank.uz;
- www.csb.uz

hám hakoza bankler.

Hawa-rayı maǵlıwmatları. Respublika barlıq wálayatları hám Tashkent qalası hámde xalıq ara kólemde ob - hawa haqqındaǵı maǵlıwmatlardı tómendegi, Ózbekstanda jaratılǵan veb betlerden anıqlaw múmkin.

www.pogoda.uz;

www.meteoprog.uz.

Hawa rayı prognozi boyinsha eń tolıq maǵlıwmatlardı www.meteoprog.uz veb betiden alıw múmkin. Bet dizayni da paydalanıwshılar ushın júdá qolay.

Jańalıqlar. Ózbekstan Respublikasında xızmetleri sheńberinde alıp barılıp atırǵan tiykarǵı jańalıqlar kompleksin uza.uz, gov.uz hámde desk.uz veb saytları

arqali tabii mumkin. Ushbu veb betlarda Mamleketlik boshqaruvi ham xojalik jurgizuvchi organlar veb betlari orqali koreshetiluvchi interaktiv xizmatlari, ular iskerligi haqqidagi ja'naliklar, xabarlar bor.

Tele ham radioeshittirish programmalarini. O'zbekiston milliy teleradio kompaniyasi ma'lumatlari ham teledasturlar kesteri hamda ularning iskerligi menen baylanisli bolgan ma'lumatlardir tomondagi veb betlardan aliviniz mumkin. www.mtrk.uz;

Jumis orinlar birjalari. Respublika shenberinde bos jumis orinlarini tabii, aniqlaw ham baylanis ornatiw tomondagi veb betlar orqali amelge asiriliwi mumkin. www.myjob.uz, www.vakansi.uz bul saytlardan siz jumis orinlari haqqidagi ma'lumatlardir ham Siz, o'zingiz haqingizdagi ma'lumatlardir toltirip jiberiviniz ham juwap aliviniz mumkin.

Sport ja'naliklari. Respublika ham xalq ara sport jarislari, ularning otkerilish kesteleri ham jagdaylari haqqidagi ma'lumatlardir tomondagi veb betlardan qidiruv mumkin:

www.uff.uz;

www.the-uff.com;

www.fifa.com.

Bul saytlardan O'zbekiston futbolini ham jahon futbolini ja'naliklari aliviniz mumkin. www.allsportsites.net bul sayttan bolsa sport turleri reytingi ja'naliklari haqqidagi ma'lumat aliviniz mumkin.

Sportal.uz sport ja'naliklari. Mamleketlik boshqaruvi ham xojalik jurgizuvchi organlar veb betlari orqali koreshetiluvchi interaktiv xizmatlar.

Interaktivlik mamleketlik xizmeti - ke'seler tarepinen ke'selerning informatsiya sistemalarini yordamida telekommunikatsiyalar tarmagi orqali fizikalik ham yuridiklik shaxslarga informatsion-kommunikatsiya texnologiyalaridan paydalanagan halda koreshetiluvchi xizmatlar.

Interaktivlik mamleketlik xizmeti tomondagi sirtqi korinishlarda koreshtiledi:

- umumiy paydalanılatusın informaciyanı járiyalaw (tarqatıw) - tiyisli informaciya sistemaları, atap aytqanda Internet arqalı mámleketlik informaciya resurslarınan paydalanıw boyınsha xızmetlerdi realizatsiya etiw;

- bir tárepleme óz-ara xızmetleslik - elektron formadağı hújjetlerdiń túr-túrli formularlaridan paydalanıw múmkinshiligin beriw;

- ikki tárepleme informaciya ayırbaslaw - soraw boyınsha qabıllaw, analiz (kórip shıǵıw) hám juwap jiberiwdi óz ishine alatusın mekeme xızmetlerin (buyırtpanomalar hám shaqırıwlardı usınıw, olardı qayta islew nátiyjelerin usınıw va/yoki beriw);

- elektron formadağı maǵlıwmatlar tolıq basma-bas almasıwlanıwın ámelge asırıw, atap aytqanda xızmetler kórsetiw hám olarǵa haq tólew formasında kórsetiliwi múmkin.

Búgingi kúnde mámleketlik shólkemleriniń veb-saytları arqalı xalıqqa interaktiv mámleketlik xızmetlerin tiykarında 384 túrdegi interaktiv xızmetler kórsetiledi.

Tómendegi veb betlerden Mámleketlik basqarıw hám xojalıq jurgiziwshi organlar veb betleri arqalı kórsetiletusın interaktiv xızmetlerin, olar iskerligi haqqındaǵı jańalıqlar, xabarlardı tabıw múmkin.

1.2. Interaktivlik mámleketlik xızmetlerin kórsetiwde "Elektron húkimet" sistemasınıń iskerligi

“Elektron húkimet” sistemasınıń zárúrli belgisi - oflayn xızmetler ornına onlayn xızmetlerdiń engiziliwi. Belgili bir hújjet ushın taǵı basqa ónlab mekemededen hújjet toplawǵa shek qoyılıwı bolıp tabıladı. Qanday etip? Mámleketlik mákemeleriniń maǵlıwmatlar bazası hám informaciya sistemalarını integratsiya etiw, olardı óz-ara bólew arqalı. Ásirese, biznes processlerin qayta injeneriń etiw arqalı kemeytiw kerek. Adamlarǵa onlayn tárzde arza tapsırıw hám xızmetlerdi alıw, maǵlıwmatlar, arza tapsırıw hám taǵı basqa xızmetlerden aralıqtan turıp paydalanıw múmkinshiligin jaratıw informaciyalasqan jámiyet faktorları bolıp tabıladı.

Ózbekstan Respublikası Ministrler Mákemesiniń 2007 jıl 23 avgustdaǵı 181-san sheshimi menen «Informacion-kommunikaciya texnologiyalarıdan paydalanǵan halda interaktiv mámleketlik xızmetlerin tuwrısında qaǵıyda» hám «Bazalıq interaktiv mámleketlik xızmetlerin reestri» tastiyıqlangan. Usı Qaǵıyda mámleketlik hám xojalıq basqarıwı, jergilikli mámleketlik hákimiyat shólkemleri tárepinen yuridikalıq hám fizikalıq shaxslarǵa informacion-kommunikaciya texnologiyalarıdan paydalanǵan halda xızmetlerdi kórsetiw rejimi hám shártlerin belgileydi.

Usı Qaǵıydaǵa muwapıq Komitet gerdenine Bazalıq interaktiv mámleketlik xızmetlerin reestrini júrgiziw, sonıń menen birge zárúriyatqa kóre ministrlikler hám keńseler menen birge Ministrler Mákemesine Bazalıq interaktiv mámleketlik xızmetlerin reestriga ózgerisler kirgiziw boyınsha umumlashtirilgan usınıs kirgiziw wazıypası júkletilgen.

Búgingi kúnde Bazalıq interaktiv mámleketlik xızmetlerin reestri 197 túrdegi xızmetlerden shólkemlesken. Mámleketlik shólkemleri tárepinen veb-saytlar arqalı 617 interaktiv xızmet túrleri kórsetilip atır

Mámleketlik shólkemleriniń informaciya sistemaları hám maǵlıwmatlar bazasın toltırıw, olardı integratsiyalash hám tártipke salıw mámlekette “elektron

húkimet” sistemasın engiziw hám rawajlandırıwdıń náwbettegi zárúrli basqıshı esaplanadı.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2013 jıl 14 fevraldagi PF-1920 -san Pármanı menen tastiyıqlangan “Obod turmıs jılı” Mámleketlik programmasıǵa hámde Ózbekstan Respublikası Ministrler Mákemesiniń “Interaktivlik mámleketlik xızmetlerin kórsetiwdi esapqa alǵan halda Internet tarmaǵında Ózbekstan Respublikasınıń Húkimet portalı iskerligin jáne de jetilistiriw ilajları tuwrısında” 2012 jıl 30 dekabrdegi 378-san sheshimine tiykarınan, Internet tarmaǵınıń my.gov.uz adressinde Birden-bir interaktiv mámleketlik xızmetlerin portalı test rejiminde jumısqa túsirildi. Búgingi kúnde Birden-bir portal arqalı xalıqqa interaktiv xızmetler kórsetilip atır. Ministrler Mákemesiniń 2012 jıl 30 dekabrdegi 378-san Sheshimine muwapıq, mámleketlik shólkemleri Birden-bir interaktiv mámleketlik xızmetlerin portalı arqalı jiberiletuǵın xalıq shaqırıwların waqıtında kórip shıǵıw, Birden-bir interaktiv mámleketlik xızmetlerin portalı arqalı kórsetiletuǵın mámleketlik interaktiv xızmetlerin sanını kóbeytiw maydanıdan proektleriń ámelge asırmoqdalar.

Sonıń menen birge, “elektron húkimet” sistemasın engiziwdiń perspektivalı jobaları sheńberinde 2014-2016 jıllarda keńseleraro integratsiyalashgan platformanı jaratıw proekti ámelge asırıladı. Bul platforma barlıq mámleketlik shólkemleri informaciya sistemalarını birlestiradi, xalıqqa maǵlıwmat alıw, arza tapsırıw hám basqa xızmetlerden paydalanıw boyınsha keńseler ortasında maǵlıwmat almaslawǵa xızmet etedi.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń “Ózbekstan Respublikası Milliy informacion-kommunikaciya sistemasın jáne de rawajlandırıwdıń ilajları tuwrısında” 2013 jıl 27 iyundaǵı 1989 -san sheshiminiń qabıl etiliwi mámlekette informaciya texnologiyalarını rawajlandırıwdıń, “elektron húkimet” sistemasın engiziwde bólek zárúrli áhmiyetke iye. Usı qarar menen 2013-2020 jıllarda Ózbekstan Respublikası Milliy informacion-kommunikaciya sistemasın jáne de rawajlandırıwdıń boyınsha Kompleks programma tastiyıqlangan. Onıń quramında “2013-2020 jıllarda Ózbekstan Respublikasında telekommunikatsiya

texnologiyalari, baylanis tarmoqlari ham infratuzilmasini ravaajlandiruvdin programmasi”, “Elektron hukimet” sistemasinin informaciya sistemalari kompleksı ham maqlıwmatlar bazaların jaratıw boyınsha proektlar ham ilajlar dizimi” tastiyoqlangan. Baylanis, informaciyalastırıw ham telekommunikatsiya texnologiyalari mamleketlik komiteti qasida usı sistemalarde engiziw boyınsha ulıwma texnikalıq siyasatti aparıw ushın Elektron hukimet” sistemasın ravaajlandiruvdin hamde Informaciya qawipsizligin tamiyinlew orayları jumısqa túsirilgen.

Ózbekstan Respublikası Ministrler Makemesinin 2013 yıl 31 dekabrdegi 355-san Sheshiminde mamleketlik ham xojalıq basqarıwı sholkemleri veb-saytları bir qatar zárurli talaplar belgilep berildi. Atap aytqanda, usı hujette mamleketlik keńseleri onlayn-sorawlar, bloglar, forum járdeminde jamiyetshillik pikirın úyreniw qurallarından paydalanıwları ham mamleketlik organı iskerligine tiyisli maselerdi talqılawları belgilep beriledi. Elektron basqarıwdın ayriqsha qasiyetlerinen biri - interaktivlik járdeminde xalıq oy-órislerinin úyreniliwi, jamiyetshillik menen baylanislardıń bekkemleniwi hukimettin puqaralar menen munasabetinde unamlı rol oynaydı. Puqaralar shaqırıwlarına itibardı kúsheytiw, olar menen soraw-juwaplardı jolga qoyıw, forum arqalı dodalawlar sholkemlestiriw sıyaqlı sharalarga áhmiyettin qaratilishi - “elektron hukimet” sistemasın yurgizuvchi bas faktor.

Ózbekstan Respublikası Prezidentinin 2013- yıl 27- iyundağı PQ-1989 -san Sheshimi menen Ózbekstan Respublikasında “elektron hukimet” sistemasın ravaajlandiruvdin boyınsha tómendegi wazıypalar belgilep alınğan:

“Elektron hukimet” sistemasinin informaciya sistemalari kompleksları ham maqlıwmatlar bazaların jaratıw boyınsha ilajlar hamde proektlar dizimi Kompleks programması tastiyoqlangan.

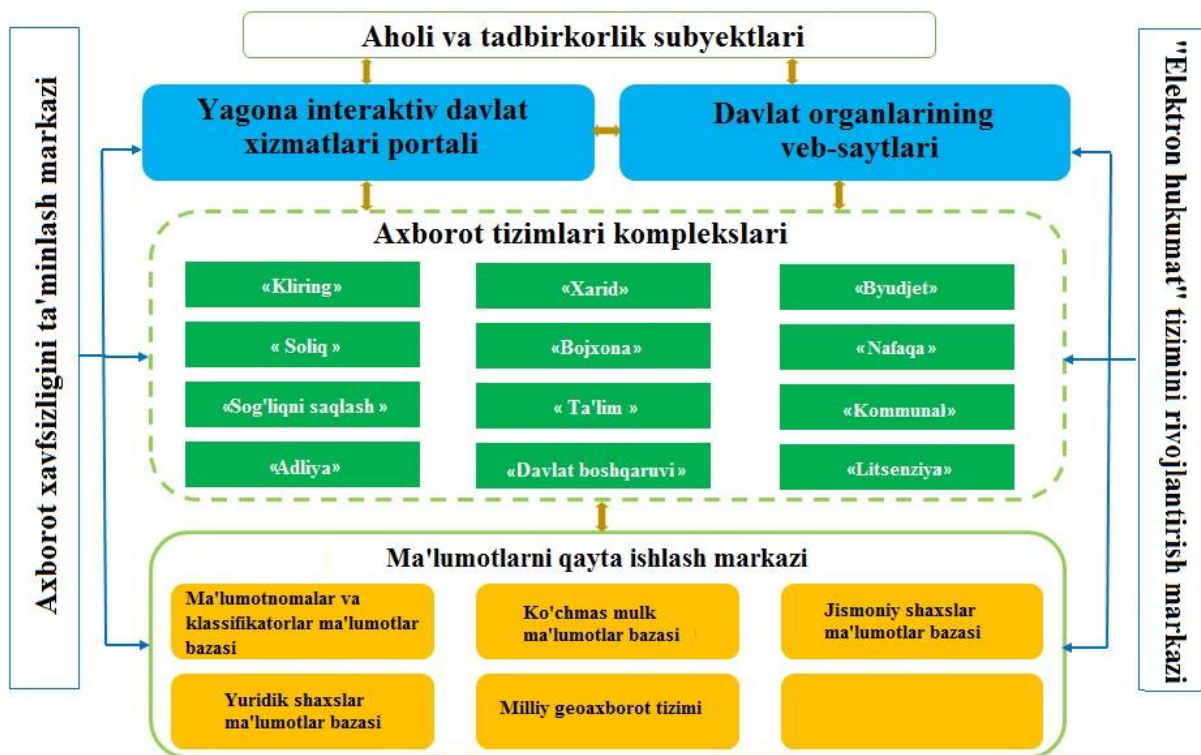
Kompleks programma - Ózbekstanda “Elektron hukimet” sistemasın engiziwdin oğada zárurli áhmiyetke iye bolğan 22 proekt ham 6 ta ilajlardı óz ishine aladı.

Milliy informacion-kommunikaciya sistemasın jáne de rawajlandırıwdıń Kompleks programmasın ámelge asırıwdı muwapıqlastırıwshı Respublika komissiyası tashkil etilgen.

Ózbekstanda “Elektron húkimet” sistemasın engiziwdıń oǵada zárúrli áhmiyetke iye bolǵan proektlarnı ámelge asırıw boyınsha grafiklar islep shıǵılǵan. Usı grafiklarda proektlarnı ámelge asırıw maydanıdan tómendegilerdi ámelge asırıw belgilengen:

- Proektnı ámelge asırıw konsepsiyasını islep shıǵıw.
- Dáslepki texnikalıq ekonomikalıq esap-kitaplardı islep shıǵıw.
- Dáslepki texnikalıq ekonomikalıq esap-kitaplardı ekspertizadan ótkeriw.
- Texnikalıq tapsırma islep shıǵıw.
- Proektnı ámelge asıruvchini anıqlaw boyınsha tańlawlar ótkeriw.
- Proektnı ámelge asırıwdan ibarat esaplanadı.

“Elektron húkimet” sistemasın engiziwdıń perspektivalı jobaları sheńberinde 2014-2016 - jıllarda keńseleraro integratsiyalashgan platformanı jaratıw proekti ámelge asırıladı. Bul platforma barlıq mámleketlik shólkemleri informaciya sistemalarını birlestiradi, xalıqqa maǵlıwmat alıw, arza tapsırıw hám basqa xızmetlerden paydalanıw boyınsha keńseler ortasında maǵlıwmat almaslawǵa xızmet etedi.

Mámleketlik shólkemleriniń xalıq hám isbilermenlik sub'ektlari menen óz-ara informaciya almasinuvlari, eki tárep baylanısıları, sonıń menen birge bir qatar mámleketlik xızmetlerin kórsetiw 2013 jıldı jumısqa túsirilgen Birden-bir portal arqalı ámelge asırılıp atır.

Programmaǵa muwapıq, “elektron húkimet” sisteması paydalanıwshıların identifikaciya etiw maqsetinde ashıq gıltler bazasında Yagoan identifikaciya sistemasın jaratıw proektin shólkemlestiriw názerde tutılǵan.

Fizikalıq hám yuridikalıq shaxslar, transport, kadastr, kóshpelis múlq, maǵlıwmat hám klassifikatorlar jam etilgen milliy maǵlıwmatlar bazası hám reyestri, informaciya sistemalarını rawajlandırıwdıń “elektron húkimet”ni nátiyjeli etiwdiń zárúrli basqışı esaplanadı.

Sonnan keyin, xalıq hám uqıplı basqarıwshılarga mámleketlik shólkemleri xızmetlerinen elektron formada paydalanıw, mámleketlik shólkemlerine óz xızmetlerin optimallastırıw, natiyjeliligin asırıw múmkinshiligi jaratıladı.

2013-2020 - jıllarda Ózbekstan Respublikasında telekommunikatsiya texnologiyaları, tarmaqları hám baylanıs infratuzilmasini rawajlandırıwdıń programması Ózbekstanda informaciya jámiyetin jáne de rawajlandırıwdıń,

mámlekettiń jáhán informaciya mákanına jáne de integratsiyalashuvida tazadan-jána múmkinshiliklerdiń jaratılıwıda zárúrli huqıqıy hújjet bolıp xızmet etedi.

Ózbekstanda Elektron húkimetti engiziwdiń juwmaqlawshı maqseti tómendegilerden ibarat hámde ol jetiliskeń mámleketlik basqarıwı elektron apparatını jaratıw esaplanadı:

- interaktiv xızmetlerin usınıs etilish múmkinshilikleriniń keńligi;
- hukumat shólkemleri iskerligi esabatlarınıń berip barılmaqtası hám aydınlığı;
- xızmatlardan ańsat paydalanıw imkoniyatlari hám jalǵız tártipligi;
- siyosiy processlerde puqaralardıń aktiv qatnası hám xabarlılıǵı; erkin informaciya almasıwı;
- aholi hám isbilermenlik iskerligi ushın mámleketlik xızmetlerin usınıwda qolay sharayatlar jaratıw; puqaralardı óz-ózine xızmet kórsetiw múmkinshiliklerin keńeytirilishini qollap-quwatlaw;
- barcha saylawshılardı basqarıw processlerde hám mámleketlik basqarıwında qatnasıw múmkinshiliklerin asırıwdan ibarat.

“Elektron húkimet” sistemasın rawajlandırıwdıń orayınıń tiykarǵı wazıypaları tómende keltirilgen:

Jáhán tendensiyalari hám shet el mámleketlikler tájiriyesiniń analiz hám izertlewi tiykarında “Elektron húkimet” sistemasın keyinirek rawajlandırıwdıń hám jetilistiriwdi strategik baǵdarlarını islep shıǵıw;

“Elektron húkimet” sisteması proektlerini ámelge asırıwdıń normativ-metodik támiyinleniw shólkemlestiriw, mámleketlik shólkemlerinde paydalanılıp atırǵan informaciya sistemaları, informaciya resursları hám maǵlıwmatlar bazaların islep shıǵıw hám integratsiyalashda kelisim proektlashtirish mexanizmin názerde tutadıǵan “Elektron húkimet” sistemasın qalıplestiriwde birden-bir texnologiyalıq jantasıwdı támiyinlew;

Mámleketlik xızmetlerin kórsetiw menen baylanıslı bolǵan, innovciyalıq biznes processlerin basqarıw mexanizmların engiziw, jetilistiriw hám

optimizatsiyalar boyınsha usınıslar tayarlaw, mámleketlik shólkemleriniń funksional hám operatsion processleri iskerligin sistemalı qayta tashkillantirish;

“Elektron húkimet” sistemasın nátiyjeli qollanıw etiw ushın jóneltirilgen analizni ótkeriw hám ámeldegi normativ- huqıqıy bazalardı jetilistiriw boyınsha usınıslar tayarlaw;

“Elektron húkimet” sisteması kóleminde mámleketlik shólkemleri iskerligidegi informaciya kommunikatsiya texnologiyalarınıń natijjeliligin bahalaw sistemasın engiziw, sistemalı monitorıń ótkeriw, informaciya kommunikatsiya texnologiyalarını engiziw hám rawajlandırıwdıń jaǵdayını bahalaw, atap aytqanda, informaciya texnologiyaları hám resursları natijjeliligin engizilganligini úyreniw;

“Elektron húkimet” sisteması proektlarınıń ámelge asırıw sheńberinde jóneltirilgen indikatorlar hám kórsetkishlerdi anıqlaw, Interaktivlik mámleketlik xızmetlerin nátiyjeli bóliwleniwi hám paydalanıwınıń tiykarǵı kórsetkishlerin anıqlaw metodikasini óndiris.

Elektron cıfrlı imza

Ózbekstan Respublikasınıń “Elektron cıfrlı imza tuwrısında”gi Nızamıǵa muwapıq, elektron cıfrlı imza — elektron hújjetdegi usı elektron hújjet informaciyanı elektron cıfrlı imzadıń jabıq giltidan paydalanǵan halda arnawlı ózgertiw nátiyjesinde payda etilgen hámde elektron cıfrlı imzadıń ashıq gilti járdeminde elektron hújjetdegi informaciya qátelik joq ekenligin anıqlaw hám elektron cıfrlı imza jabıq giltining iyesin identifikaciya etiw múmkinshiligin beretuǵın qol.

Elektron cifrlı imzanıń jabıq gıltı — elektron cifrlı imza qurallarından paydalanǵan halda payda etılın, tek qol qóyuvchi shaxsning ózine belgili bolǵan hám elektron hújjetke elektron cifrlı imzadı jaratıw ushın mólsherlengen belgiler izbe-izligi.

Elektron cifrlı imzadıń ashıq gıltı — elektron cifrlı imza qurallarından paydalanǵan halda payda etılın, elektron cifrlı imzadıń jabıq gıltiga uyqas keliwshi, informaciya sistemasınıń hár qanday paydalanıwshısı paydalana alatuǵın hám elektron hújjetdegi elektron cifrlı imzadıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw ushın mólsherlengen belgiler izbe-izligi.

Usı Nızamǵa kóre elektron cifrlı imzadan paydalanıw salasın mámleketlik tárepinen tártipke salıwdı Ózbekstan Respublikası Ministrler Mákemesi hám ol arnawlı kepillik bergen organ ámelge asıradı. Baylanıs, informaciyalastırıw hám telekommunikatsiya texnologiyaları salasında Ózbekstan Respublikası baylanıs, informaciyalastırıw hám telekommunikatsiya texnologiyaları mámleketlik komiteti ERIni dizimge alıwshı kepillikli mámleketlik organı esaplanadı. Usı wazıypa Komitet sistemasındaǵı «UNICON. UZ»- Pán-texnika hám marketing izertlewleri

orayı Mámleketlik unitar kárxanası qasıdaǵı Elektron cıfrlı imzalar gıltlerin dizimge alıw orayı tárepinen ámelge asırıladı.

Elektron cıfrlı imzalar gıltlerin dizimge alıw orayı elektron cıfrlı imzadıń ashıq gıltleri hám shıfraw sertifikatlaridan tómendegi maqsetlerde paydalanıwdı támiyinlew ushın mólsherlengen:

- uzatılatuǵın elektron hújjetler hám ǵalaba xabar resurslarınıń pútkilligin, sonıń menen birge olardıń isenimli autentifikatsiya etiliwin baqlaw;
- informaciya óz-ara xızmetlesligi sub'ektlarining yuridikalıq tárepten áhmiyetli elektron identifikaciyalaw sistemasın jaratıw;
- sistema sub'ektlarining informaciya óz-ara islewinde qawipsizlik hám paydalana alıwdıń ajratılıwını támiyinlew;
- informaciya óz-ara xızmetlesligi sub'ektlarining elektron cıfrlı imza gıltlerin basqarıw sistemasın jaratıw.

Gıltlerdi dizimge alıw orayı «Elektron cıfrlı imza tuwrısında» gi Nızam talaplarıǵa muwapıq wazıypa hám funksiyalardı atqaradı.

Gıltlerdi dizimge alıw orayı tárepinen tayarlanatuǵın elektron cıfrlı imza gıltining sertifikatı ITU-T X. 509, RFC3279, RFC3280 xalıq ara usınıslarında belgilengen formattan paydalanadı.

Programmaliq támiynat óz ishine Sertifikatlashtirish orayı hám basqarıw basqarıwdı aladı. Sertifikatlashtirish orayınıń serveri ERI gıltlerin dizimge alıw orayı funksiyalarınń kompleksin támiyinleydi hám ERI ashıq gıltleri sertifikatlarining qawipsizliklengen saqlaw jayından ibarat. Basqarıw basqarıwdıń programmaliq támiynatı óz funksiyaların orınlawları ushın Gıltlerdi dizimge alıw orayın uzaqtan turıp basqarılıshini támiyinleydi.

II BAP. “Joqarı maǵlıwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw” interaktiv xızmetin islep shıǵıwdıń dástúriy támiynatı

2.1. Framework túsinigi hám onıń túrleri

Házirgi kúnde Respublikamızda kompyuter texnologiyaları, internet kirip barmaǵan qandayda-bir qala yamasa xalıq punktleri qalmaǵan. Orınlarda qurılıp atırǵan zamanagóy ulıwma bilim beriw mektepleri, kásip-óner kolejlari hám akademiyalıq liceyler internet tarmaǵına jalǵanǵan kompyuterler menen támiyinlengen. Usı tálim mákanlarında bilim alıp atırǵan student jigit hám qızlar úlken qızıǵıwshılıq menen usı texnologiyalar tiykarların úyrenip atırlar. Mámleketimiz basshı hám húkimetimiz tárepinen AKT salasın rawajlandırıwǵa bolǵan ser salıw sebepli Respublikamızda internet xızmeti kólemi, internetten paydalanıwshılar sanı, xalıq ara kanallarǵa shıǵıw tezligi jıldan-jılǵa ósip barmaqta.

Házirgi waqıtqa kelip, jaslar ortasında Web-programmalastırıw tillerine qızıǵıwshılıq kúsheyip barmaqta. Usı mánisten alıp qaraǵanda, jas programmashılar aldında úlken Web-proektleri ámelge asırıw ushın qaysı Frameworkdan paydalanıw kerek degen soraw kese turadı. Frameworklar ne?

Web-programmalastırıw salasında jumıs jurgiziwshiler PHP programmalastırıw tili menen bir waqtınıń ózinde HTML, CSS, JavaScript sıyaqlı programmalastırıw tillerinen da paydalanadılar. Biraq sońǵı 10 jıllıqqa kelip, jumıs ónimliligin asırıw, waqtın maksimal dárejede únemlew, proektning qawipsizligin asırıw, klienttiń talabını tez hám sapalı orınlaw maqsetinde web-programmalastırıw salasında jańa Framework túsinigi payda boldı.

Framework — bul PHP tilinde jazılǵan jáne onıń islewi MVC konsepsiyası tiykarında qurılǵan (MVC —Model-View-Controller).

Model — Frameworkning bul bólegi MB (maǵlıwmatlar bazası) ni jalǵaw, olar menen islewge mólsherlengen.

View — sayttıń bizge kórinip turadıǵan bólegi bolıp tabıladı.

Controller — Frameworkni qadağalaw etedi hám shaqırılğan jol boyınsha ruxsat aladı (View, Model hám basqa), fayllardı jalğaw ushın xızmet etedi.

Framework Web-proekt (application) ushın 'karkas' wazıypasın atqaradı. Házirgi kungacha júdá kóplab Frameworklar jaratıldı, olar mińnen aslam (www.bloggerator.ru). Frameworklar kúnden-kún rawajlanıwlashib barmaqta. PHP Frameworklar asri keldi desek da boladı. Negizi, frameworklar evolyutsiyası qashan baslangan?

Frameworklarning payda bolıwı

Eń birinshi frameworklardan biri — bul CakePHP (www.bloggerator.ru). Biraq CakePHP sol waqıtta házirgi Frameworklardan ádewir parq eter edi. Bul Frameworkda OOP (Object Oriented Programming — Obyektlerge Tiykarlangan Programmalaştırıw) den derlik paydalanılmagan. Olar MVC konsepsiya tiykarında ishlamas edi, sol sebepli da artıqsha júkleniw talap etiwshi kodları kóp bolğan. Odan keyin 2007-jılda tağı bir kúshli — Zend Framework 1. 0 jaratıldı (www.bloggerator.ru). Zend Framework 1. 0 funksionalligini Framework Zend 1. 11 teńlestiriw múmkin. Keyinirek bul Frameworklardagi kemshilikler jónge salıw etildi, artıqsha kodlar alıp tashlandi. Házir bolsa Ajax járdemi menen betlerdi artıqsha júklenisler hám qatıp qalıwırsız júklep alıw múmkinshiligi tuwıldı. 2011-jıldan Frameworklarning jańa dáwiri baslandı. Sebebi bul paytga kelip, Frameworklar PHP5. 3 versiya tiykarında tuzila baslandı (PHP 5. 3 2009 -jıl avgust ayında shıǵarılğan).

PHP programmalaştırıw tiline talaptıń kóbeyiwi bolsa óz gezeginde, PHP Frameworklarning qolaylıǵı, isenimlilik, funksionalligi asıwına sebep boldı.

Házirgi waqıtta, PHP 7. 0 versiya jaratıldı (www.php.net). Bul bolsa web-proektlarni jaratıwdaǵı aljasıqlardı kemeytiw hám jumıs ónimlilikin asırıw ushın Frameworklarni jáne de jetilistiriw imkaniyatın jarattı.

Házirde Web-programmashılar tárepinen CodeIgniter, Yii, Medoo, Flight, Pop PHP, Laravel, Symfony, Zend, CakePHP, Kajona hám basqa kóplegen qolay hám kóp funksiyalı PHP Frameworklardan paydalanılıp atır.

CodeIgniter — eń kóp qollanılátuǵın MVC sistemalı Frameworklardan biri. EllisErin kompaniyası, Paul Burdick hám Rick Ellis tárepinen jaratılǵan. Birinshi márte 2006 -jıl 28-fevralda ommaga usınılıp etilgen. 2011-jıl 28-yanvarǵa kelip, CodeIgniter2. 0 jaratıldı. Bul Framework eki bólimli: CodeIgniter Core hám CodeIgniterReactor ([www. ru. wikipedia. org](http://www.ru.wikipedia.org)) den ibarat.

2014-jıl 6 -mayda CodeIgniter2. 2. 0 versiya jaratıldı ([www. ellislab. com](http://www.ellislab.com)).

Usı versiya basqa frameworklardan kóre talay tez hám jeńil esaplanadı. MySQL, PostgreSQL, MSSQL, SQLite, Oracle sıyaqlı maǵlıwmatlar bazasın quwatlaydı. Úyreniw júdá ańsat. Sazlaw hám ornatiw ushın kóp waqıt talap etpeydi. Derlik mikroframework desek da boladı. Biraq maǵlıwmatlardı bazadan Modelge avtomatik generatsiya qilsh múmkinshiligi ámeldegi emes.

Yii - Yii Frameworkning tiykarlawshisi Qiang Xue bolıp, ol Yii Frameworkni 2008-jıl 1-yanvarda jarattı. Oradan bir jıl ótip, dekabr ayında Yiiframework 1. 0 ni ommaga usınılıp etdi. Yiini jaratıwdan aldın ol kóp isletiletuǵın barlıq frameworklarnı úyrenip shıqtı. Nátiyjede, qalǵan Frameworklarda jol qoyılǵan kamchiklarnı óz Frameworkida jónge salıw etdi. Házirde Yii Framework'ga talap kúshli hám ol óz ornıda basqa Frameworklar menen básekilasha, olardan biymálel ústinlik ete aladı da. Yii joqarı natiyjelili, komponentlerge tiykarlangan PHP framework. Yii Web-programmalardı jaratıwdı sezilerli dárejede tezlestiredi ([www. yiiframework. com](http://www.yiiframework.com)).

Zend — júdá bekkem, programmachidan OOP oyıq biliwi talap etetuǵın kóplegen modul hám kitapxanalarǵa iye, JS framework, DOJO jáne onıń kitapxanası ornatılǵan. Qálegen kólemdegi Web proektlerini jaratıw imkaniyatın beredi. 2014-jıl 15-aprelde jańa ZendFramework 2. 3. 1 versiyası islep shıǵıldı.

Symfony — 2005-jıl da islep shıǵılǵan Framework bolıp, júdá kúshli MVC Framework esaplanadı. Programmashılar arasında ádewir keń tarqalǵan. 2011-jıl lider Frameworklar qatarına kirgen hám házirne shekem belgililigin yoqotmagan ([www. bloggerator. ru](http://www.bloggerator.ru)).

Medoo — bul Framework basqalarınan ayırıqsha túrde, eń jeńil (kólem tárepten kishi) Framework esaplanadı. Modooning yad kólemi bar-yóǵı 10, 9 Kb. Onıń barlıq

múmkínshilikleri sol kólemli bir ǵana fayldan shólkemlesken. Júdá ájayıp mikroframework hám miniloyihalar bolıp tabıladı ([www. w3talks. org. ru](http://www.w3talks.org.ru)).

POP php — hár qanday Framework da ózine muwapıq quramalı, úyreniw qıyın. Biraq POP Php jumıs tájiriyesinen qaramastan (professional programmashı yamasa háwesker), hár qanday programmashı hám qızıǵıwshılardıǵa mólsherlengen. Úyreniw hám proektıni jaratıw basqa Frameworklarga salıstırǵanda ańsat bolǵan, ashıq kodlı Framework bolıp tabıladı ([www. w3talks. org. ru](http://www.w3talks.org.ru)).

Laravel — derlik barlıq professional Web-programmashılar bul Framework haqqında xabarlı. Házirgi kúnde eń kópshilikke arnalǵan Frameworklardan biri bolǵan Laraver dáslep jaratılǵan versiyaları MVC konsepsiya tiykarında ishlamagan. Maǵlıwmatlar bazası menen islew, kesh menen operatsiyalar, sessiyalar, modul hám kitapxanalar, ápiwayı mexanizmlar formalar hám HTML kodlar da ORM (Object Relational Mapping) struktura boyınsha jumıs 2011-jıl 24-noyabrge kelip, 2-versiya, 2013-jıl 28-mayda bolsa Laravel 4 jaratıldı.

CMS tariypi

Kontentni basqarıw sisteması (CMS) az waqıt-layn rejiminde onlayn resurs quramını hám quramını basqarıw imkaniyatın beretuǵın avtomatlastırılǵan tahrirdagi sistema bolıp tabıladı. Ámelde, sonday eken, hár bir kisi, hátte informaciya texnologiyaları menen tanıw bolmaǵan paydalanıwshı, texnikalıq xızmetkerlerdiń xızmetlerinen paydalanmay turıp, óz saytınıń mazmunın zinhar ózbetinshe túrde biylewi múmkín.

Kontentni basqarıw sistemaları tómendegi tárepten qızıq bolıwı múmkín:

Paydalanıwda professional texnikalıq tayınlıqdı talap etpeydi.

Ishki korporativ informaciya sistemasına tabıslı qosıw hám jumıstı shólkemlestiriwge xızmet etiw múmkín.

Ishki korporativ sistemalar hám informaciya portallarını shólkemlestiriwde ekonomikalıq tárepten qolay.

Dynamic Website

Dinamikalıq - bir neshe bólekten bir server tárepinen jaratılǵan yamasa betke maǵlıwmatlardı kirgiziw yamasa ózgertiw arqalı alınǵan bir hypertext bet. Eger

statikalıq bet derlik ózgerislerge uchramasa hám ekran tıp kórinisinde ketsa, onı kórip turǵan dinamikalıq bet serverde ámeldegi emes. Serverde saqlanǵan maǵlıwmatlardan bir neshe usıllarda toplandı hám tek qonaqǵa kórsetiledi.

Dinamikalıq betlerdi jaratıwdıń bir neshe jolı ámeldegi:

Birinshi variant - bir neshe (eki yamasa odan artıq) bólek bólekti bir betke birlestiriw - bul jaratılıshning eń ańsat usılı.

Ekinshi variant shablon betin bólek saqlanǵan yamasa algoritm nátiyjesinde alınǵan maǵlıwmat menen toltırıw bolıp tabıladı (mısalı, esap-kitaplar nátiyjesinde).

Úshinshisi hám, itimal, eń keń tarqalǵan variant barlıq múmkin bolǵan ózgerislerde birinshi ekew kombinatsiya bolıp tabıladı. Bet hár qıylı ózgerislerdi ámelge asıratuǵın bir neshe bólimlerden shólkemlesken.

Soǵan kóre, siz dinamikalıq sayt dep atawıńız múmkin, eń kóp yamasa pútkil betler dinamikalıq túrde jaratılǵan.

Dinamikalıq saytlardıń abzallıqları

Maǵlıwmat hám dizayni ajratıw

Betlerdiń ózgertiw hám jańalanishlarini ápiwayılastırıw

Kontentni ózgertiw, keluvchilarning háreketlerine tásir ótkeriw

Dinamikalıq betlerdi isletiw, keliwshi tárepinen kelilgen betke qaray, kerekli struktura jaylastırılǵan belgili bir dizayn modelin saqlawǵa múmkinshilik beredi. Usı parametr júdá qolaylı esaplanadı, sebebi pútkil sayt ushın bir yamasa bir neshe shablon jaratıladı hám saytda jaratmoqchi bolǵan barlıq dizayn ózgerisler tek ǵana olar menen ámelge asırıladı.

Usı jantasıw sayttı toltırıw hám ózgertiwge jalb etilgen adamlardıń wákilliklerin parıqlawǵa múmkinshilik beredi. Yáǵnıy. birpara xızmetkerler proektlashtırishi múmkin, basqaları bolsa betlerdi tolıqtırırıwı múmkin. Ideal halda, olar hátte kesilispeydi da, tek ǵana sayt qonaqı ózleriniń ekranıdaǵı ekranda xızmetleslik nátiyjelerin kóredi.

Jumıstı shólkemlestiriw hám miynetti bólistiriw noqatı názeriden, shablon tiykarında veb-sayt jaratıw opsiyasi derlik ideal bolıp tabıladı. Sayt dizayni ushın juwapker shaxs betti mazmun menen toltırıw procesine aralasha almaydı hám

dizayndagi barlıq kemshilikler ushın tek juwapker boladı. Hám kerisinshe, sayt mazmunı menen shuǵıllanatuǵın kisi sayt dizaynını buzolmaydılar. Hár bir insan basqalarǵa qospasdan óz biznesinde qatnasadı. Bul jumıstı tezlestiredi hám ǵárezjetlerdi qısqartıradi.

Ápiwayı CMS sisteması

Arnawlı xızmet. Kontent sisteması hár bir bólek proekt ushın bólek-bólek anıqlanǵan programmalıq modullardan jıynaladı. Modullar proekt strukturası qatań túrde ornatılǵannan kóre, islep shıǵıwshı tárepinen bir ret ornatıladı. Sayt strukturasını jáne onıń parametrlerin ózǵertiw ushın texnikalıq xızmetkerlerdiń qatnasıwı talap etiledi. Sistemanıń paydalanıwshısı HTML ideologiyasını biliwdi talap etedi.

Texnologiyalıq. Betlerdiń dinamikalıq islep shıǵarılıwı (hár bir paydalanıwshı sóraganda), sheklengen tarmaqlı keńligi (apparatqa baylanıslı) - kúnine 3 000-5 000 tamashagóygacha. Sistema óndiriwshı tárepinen ornatıladı.

Muwapıqlıq (apparat hám programmalıq támiynat). Sistema arnawlı bir platformalar hám DBMS túrleri menen sáykes keledi. Ámeldegi texnologiyalarǵa baylanıslı túrde qosımsha modullardı engiziwge urinish proektıni tolıq qayta islewge alıp keliwi múmkin.

Masshtablıq. Sayttı kontentni basqarıw sistemasınıń jańa versiyasına ótkerip, ámeldegi wazıypalarǵa kóbirek maslastırıldı.

Shablonlı CMS sistemasıları

Arnawlı xızmet. Ruqsat etilgen turaqlı sayt dúzilisi menen bir modul yamasa modul kompleksi. informaciya (tekst, foto albomi, forum, hám taǵı basqa) ushın shablondı tańlaw, jańa bólim óshiriw / jaratıw, RSS jem óndiris, fayl upload hám tekst, súwret jaylastırıw: sistema sayt menen ulıwma wazıypalardı orınlaw imkaniyatın beredi xızmeti wazıypalar kompleksin óz ishine aladı tekst qásiyetlerin ornatiw hám basqalar.

Texnologiyalıq. Betlerdi dinamikalıq jaratıw yamasa maǵlıwmatlar keshlashdan paydalanıw. Betlerdi jaratıw usıllarına qaray, kúnine 5000 den 50 000 ge shekem keledi. Islep shıǵıwshı tárepinen ornatıladı.

Muwapıqlıq (apparat hám programmalıq támiynat). Sistema arnawlı bir platformalar hám DBMS túrleri menen sáykes keledi. Bunnan tısqarı, aldınǵı jaǵdayda bolǵanı sıyaqlı, qosımsha modullardı engiziwge urinish sheklengen.

Masshtablıq. Sayttı kontentni basqarıw sistemasınıń jańa, quramalı versiyasına ótkeriw arqalı erisildi.

Professional CMS sisteması

Arnawlı xızmet. Intuitiv interfeys, vizualizatsiya hám rawajlangan tártipke salıw qábiletleri. Proektning strukturalıq bólegin ózgertiw múmkinshiligi - kóplegen saytlardı jaratıw.

Texnologiyalıq. Programmashı hám programmalıq támiynattan qosımsha modullardı jalǵaw qábileti. Jaratılǵan dinamikalıq betlerdi keshlash. Bandwidth sheklengen emes (apparatqa baylanıslı).

Muwapıqlıq (apparat hám programmalıq támiynat). Túr-túrli programmalıq hám aparat platformalar menen uyqaslıq (API programmalıq interfeysi bar ekenligi).

Masshtablıq. Veb-resursların basqarıw sistemasın hám ideologiyasını buzmasdan qosımsha modullardı awırıwsız jalǵaw múmkinshiligi.

Universal CMS sisteması

Arnawlı xızmet. Quramalı kontentni basqarıw quralları, sistemanıń funktsional qásiyetlerin belgilew, sayt obyektlarining qásiyetlerin qayta anıqlaw. Sistema jańa xızmet hám múmkinshiliklerdi rawajlandırıwdıń ushın qurallardı usınıs etedi.

Texnikalıq qásiyetleri. Aldınǵı API funktsiyaları, tayın programmalıq sheshimlerdiń bar ekenligi, atap aytqanda. Úshinshi tárep programmalıq támiynat ónimleri qatnasıwında. Sistema ERP-paketler menen birge korporativ paydalanıwǵa tolıq maslastırılgen. Sertifikatlashtırılǵan qawipsizlik sistemasınıń bar ekenligi - korporativ dárejedegi kontent sistemasına kiriw huqıqların anıqlaw. Jaratılǵan dinamikalıq betlerdi keshlash. Bandwidth sheklengen emes.

Muwapıqlıq (apparat hám programmalıq támiynat). Hár qıylı aparat hám programmalıq platformalar menen uyqaslıq (API bar ekenligi).

Masshtablıq. Resurs funktsional múmkinshiliklerin keńeytiriwshi qosımsha modullardı, atap aytqanda, ishki tarmaqlar menen integratsiya integratsiya modulların jalǵaw qábileti. Kúmelenme sebepli keńeytiw múmkinshiligi.

CMS de maǵlıwmatlar qawipsizligi

Qawipsizlik túsiniǵı, ádetde, sistemaǵa kiriw huqıqların hám sistemanıń buzıwǵa qaratılǵanlıqqa qarsı qawipsizligin anıqlaw sıyaqlı túsiniledi. Usı parametrge kóre, kontent-sistema shártli túrde ajratıp qoyılıwı múmkin:

CMS menen jalǵız islew. Sistemaǵa kiriw ushın jeke login hám parolǵa iye bolǵan bir administrator tárepinen basqariladi. Usı jantasıw ápiwayı hám birpara shablónı kontent sistemaları ushın xos bolıp tabıladı;

kóp paydalanıwshı rejimi. Sistema bir neshe paydalanıwshılar tárepinen, bir waqtınıń ózinde yamasa bólek-bólek basqarilishi múmkin. Hár birinń jeńillikleri administrator tárepinen belgilenedi.

2.2. Yii 2 framework hám onıń múmkinshilikleri

Yii ne ózi?

Yii tariyxı 2008 jıl 1-yanvarda PRADO (PHP operativ programmanı islep shıǵıw ob'ekti jóneltirilgen) sheńberinde birpara kemshiliklerdi saplastırıw boyınsha proekt sıpatında baslandı, 2004 jılda " Zend PHP 5 kodlaw tańlawı" jeńimpazı boldı.

PRADO sisteması ASP. NETni ViewState,PostBacks, Page_Load hám OnClick sıyaqlı PHP platformasiga kóshiriwge urinish edi. Eger siz derek kodın kórip chiqsangiz, birpara úzindi kodları ASP. NET-den (mısalı, Ney Fieldlar hám Occasional Fields-ga bólinib, yadnı optimallastırıw maqsetinde yadnı optimallastırıw maqsetinde noutbukda tek PHP).

PRADO ASP. NET den derlik barlıq unamsız táreplerge miyraslar bolıp ótti: az-azdan qayta islengen quramalı betler, keskin úyreniw qıysıq ekenligi hám konfiguratsiya etiw júdá qıyın edi.

Birpara jaǵdaylarda avtor (Qiang Xue) PHP bazasın biraz basqasha qurıw kerekligin hám 2008 jıl oktyabr ayında 10 oydan artıq jabıq rawajlanıwdan keyin dáslepki alfa versiyası shıǵarılǵanlıǵın tushundi. 2008 jıl 3-dekabr Yii 1, 0 versiyası shıǵarıldı. Házirgi waqıtta Yii 2 dıń beta versiyası ámeldegi.

Yii sheńberinde tómendegi múmkinshiliklerge iye:

- PHP-de jazılǵan basqa sistemalarǵa salıstırǵanda joqarı islew
- Model-kóriw-qadaǵalaw etiwshi paradigma;
- maǵlıwmatlar bazaları menen islew ushın DAO hám ActiveRecord interfeysleri (PDO);
- xalıq ara baylanıslardı qollap-quwatlaw;
- betlerdi keshlash hám bólek bólimler;
- ustap turıw hám qátelerdi basqarıw;
- sırtqı kórinislerdi kirgiziw hám tastıyıqlaw;
- autentifikatsiya hám avtorizatsiya etiw;
- AJAX den paydalanıw hám jQuery menen integratsiya etiw;
- CRUD-operatsiyalarınıń tiykargı PHP kodın jaratıw;
- ańsat ózgeriwi ushın temalardı qollap-quwatlaw;
- úshinshi tárep kitapxanaların jalǵaw qábileti;
- maǵlıwmatlar bazasınıń kóshiwi;
- avtomatik sınaq;
- RESTni qollap-quwatlaw.

Viktorina nátiyjelerine kóre YPPmark eń jaqsı jumıs iskerligin kórsetti.

Ádalát ushın, usı testlerde ramkalardıń islewi " Sálem dúnya" sıyaqlı jasalma mısallar boyınsha bahalandı. Testler ramkalardıń baslaw waqtın kórsetedi hám olardıń tiykarında tek Yii dıń waqtınsha jumısqa túsiriwdiń sapalı kishi sistemasına iye ekenligin anıqlaydı (yaǵnıy kod tek kerek bolǵanda júklep qóyıladı). Yii " jangovar jaǵdaylarda" basqa sistemalarǵa qaraǵanda tezirek bolǵanlıǵı tastiyıqlangan maǵlıwmat joq.

Bloglardagılarning kóplegen maqalaların salıstırıwıy analiz etiw múmkin. Uluwma, tómendegi tendentsiyalar gúzetiliwi múmkin:

- Yii aktiv rawajlanmoqda.

- Yii simfoniya hám Zend Framework ramkalarına (kod qatarları operatsion sistema kodlarınıń qatarları menen proporcional) sáykes keletuǵın " haywan" ga qusamaydı.

- Birpara salıstırıwıy izertlewler sheńberinde, Zend Framework hám Symfony menen salıstırıwlaganda, proektni úyreniw, nátiyjelerdi alıw hám prototiplarni alıwdıń joqarı tezligi bar. Onıń turaqlılıǵın hám qawipsizligi da belgilengenler etilgen.

MVC pattern

Model-view-controller - bir neshe dizayn naǵısların qóllaw sxeması bolıp, onıń járdeminde programma maǵlıwmatı modeli, paydalanıwshı interfeysi hám paydalanıwshı shov-shuvi strukturalıq bólimlerden birinń modifikatsiyası basqalarǵa salıstırǵanda minimal tásir kórsetetuǵın tárzde ush bólek komponentke bólinedi. Usı dizayn sxeması belgili bir tema boyınsha teoriyadan programmaǵa ótiwde arxitekturalıq tiykar jaratıw ushın tez-tez isletiledi.

MVC konsepsiyası 1979 jılda Trygve Reenskaug tárepinen xarakteristikalanadı, sol waqıtta Xerox PARC de Smalltalk programmalastırıw tilinde isleydi. Original programma " Smalltalk-80 de programmalardı programmalastırıw: Model-view-controllerdan qanday paydalaniladi" maqalasıda suwretlengen. Keyin, Tınısh Altoff hám rawajlanıw jámááti Smalltalk-80 klass kitapxanası ushın MVC versiyasın ámelge asırdı.

Dáslepki kontseptsiyada hár bir elementtiń pikri hám roli suwretlengen: model, wákillik hám qadaǵalawshı. Biraq olar arasındaqı baylanıs anıqlanbaǵan halda suwretlengen. Bunnan tısqarı, ekew tiykarǵı ózgertiwler bar edi:

a) Passiv model - úlginıń kórinisi yamasa teksergichga tásir etiwı ushın hesh qanday qural joq hám olardı kórsetiw etiw ushın maǵlıwmat deregi sıpatında isletiledi. Modeldegi barlıq ózgerisler tekseriwshi tárepinen qadaǵalaw etiledi hám kerek bolsa, kórinisti qayta dúziw ushın juwapker boladı.

b) Aktiv model - modeldegi ózgerislerdń júzege keliwi tuwrısındaqı túsinikti xabar etedi hám usı bildiriw xatıda qayırqomlıq kórsatuvları usı xabarlarǵa obuna boladı. Bul moduldń ǵárezsizligin qadaǵalawshı hám prezentaciyanan qorgawǵa múmkinshilik beredi.

MVC kontseptsiyasınıń klassik nátiyjeni ámelde qollanıwı, aktiv modelge iye bolǵan versiya esaplanadı.

Ob'ektke jóneltirilgen programmalastırıw hám dizayn naǵısları túsinigin islep shıǵıwda MVC kontseptsiyasınıń bir neshe modifikatsiyaları jaratıldı, olar hár qıylı avtorlar tárepinen ámelge asırılǵanda originallardan parıq etiwı múmkin. Mısal ushın, 2004 jılda Erian Vermi ulıwma MVC mısaldın suwretlab berdi.

Usı kontseptsiyanı qóllawdń tiykarǵı maqseti biznes mantıǵını (modelin) vizualizatsiyadan (prezentaciya, kóriw) ajratıw bolıp tabıladı. Usı bólindi qayta paydalanıw múmkinshiligin asıradı. Usı kontseptsiyanıń eń jaqsı qollanıwı paydalanıwshı birdey maǵlıwmatlardı hár qıylı sharayatlarda hám / yamasa hár qıylı noqatı názerden bir waqıtta kóriwi kerek. Atap aytqanda, tómendegi wazıypalar ámelge asırıladı:

a) Modellestiriwdi ámelge asırıwǵa tásir etpesdan, bir modelge bir neshe modeller qosılıwı múmkin. Mısal ushın, birpara maǵlıwmatlar bir waqtınıń ózinde bir elektron keste, bir histogram hám pirojnoe grafik sıpatında usınıs etiliwi múmkin.

b) Pikirlerdi ámelge asırıwǵa tásir etpesdan, paydalanıwshınıń júris-turıslarına juwap beriwdi ózgertiwińiz múmkin (tuymeni basıw, maǵlıwmatlardı kirgiziw), taǵı bir teksergichni isletiw jetkilikli.

c) Islep shıǵıwshılardıń bir bólegi tek bir tarawda qanıgeliklashgan: yamasa grafik interfeysdi islep shıǵıw yamasa jumıs mantıǵını rawajlandırıwdıń. Sol sebepli, ishbilarmonlıq mantıǵını (modellerdi) islep shıǵıwda qatnasıw jetip atırǵan programmashılar qanday prezentaciyadan paydalanıwdı biliwmeydi.

MVC sizge paydalanıwshı háreketleriniń maǵlıwmatlar, prezentaciya hám qayta islewdi ush bólek strukturalıq bólekke ajıratıw imkanıyatın beredi (2. 1-súwret):

a) Model. Model maǵlıwmattı usınıs etedi: maǵlıwmatlar menen isleytuǵın maǵlıwmatlar hám usıllar, sorawlarǵa juwap beriw, onıń jaǵdayını ózgertiw. Usı maǵlıwmattı qanday kóriw múmkinligi haqqında maǵlıwmat joq.

b) View, view. Maǵlıwmattı kórsetiw ushın juwapker bolıp tabıladı (vizualizatsiya). Kóbinese grafik elementlerdiń kórinisi (áynegi) wákillik wazıypasın atqaradı.

c) Controller. Paydalanıwshıǵa hám sistemaǵa baylanıslılıqdı támiyinleydi: paydalanıwshı tárepinen maǵlıwmatlardı kirgiziwdi basqaradı hám kerekli reaktsiyanı ámelge asırıw ushın model hám prezentaciyadan paydalanadı.

Járdemshi classning kórinisi:

```
<?php
// protected/components/MyClass.php

class MyClass {
    ...
}
```

Usı jaǵday Classning standart kórinisi: Bunda usı faylnı "protected/components/MyClass.php"

Kórinistegi jayǵa saqlaw kerek boladı. Yaǵnıy "components" papkasınıń ishine.

Járdemshi funksiya usı kóriniste elon etiledi:

```
<?php
// protected/components/Helpers.php      NOT RECOMMENDED!

class Helpers {

    // does the first string start with the second?
    public static function startsWith($haystack, $needle)
    {
        return strpos($haystack, $needle) === 0;
    }

    ...
}
```

Bunda birinshi bolıp class atı daǵaza etinmoqdi keyin mıtajlikdegi funksiya jazılıp atır. Sol járdemshi funksiyanı shaqırıw jolı tómendegishe:

```
...
if ( Helpers::startsWith(...) )
```

Yaǵnıy class atı, funksiya hám funksiyaǵa beriletuǵın baha.

Endi járdemshi fayl járiyalaw jáne onı isletiw usılını bir kishi mısal menen kórip shıǵamız.

Járdemshi fayl ne? Járdemshi fayl bul helpers.php atı astında jaratılatuǵın fayl bolıp ol jaǵdayda bir qansha funksiya lar jayıwıńız múmkin boladı.

" protected/components/helpers.php"

```
1 <?php
2 function time_difference($t1, $t2){
3     list($hh1,$mm1,$ss1) = explode(':', $t1);
4     list($hh2,$mm2,$ss2) = explode(':', $t2);
5     $time2 = mktime((int)$hh2, (int)$mm2, (int)$ss2);
6     $time1 = mktime((int)$hh1, (int)$mm1, (int)$ss1);
7     $duration = $time2 >= $time1? $time2 - $time1: $time2 + 86400 - $time1;
8     $hh3 = floor($duration / 3600);
9     $mm3 = floor(($duration - $hh3 * 3600) / 60);
10    $ss3 = floor($duration - 3600 * $hh3 - 60 * $mm3);
11    $result = date('H:i:s', mktime($hh3, $mm3, $ss3));
12    return $result;
13 }
```

Kórip turǵanıńız siyaqlı bul jerde class atı joq jaysha funksiya jaratılıp ketmoqda. Bul jaǵdayda házir biz ekew waqıt arasındaǵı waqtın tappaqtamız

Bul fayldı da ádetdegi sıyaqlı " components" papkasına taslanadı hám atınıń " helpers.php" saqlaw kerek boladı. Endi bul funksiyanı tómendegishe shaqırıladı.

Kórip turǵanıńız siyaqlı bul jerde class atı joq jaysha funksiya jaratılıp ketmoqda. Bul jaǵdayda házir biz ekew waqıt arasındaǵı waqtın tappaqtamız

Bul fayldı da ádetdegi sıyaqlı " components" papkasına taslanadı hám atınıń " helpers.php" saqlaw kerek boladı. Endi bul funksiyanı tómendegishe shaqırıladı.

```
1  <?php
2      echo time_difference($date1,$date2);
3  ?>
```

Bul ishimiz xozirda tuwrıdan-tuwrı islemeydi. Sebebi bul funksiyanı qay jerden alıwdı bilmaydı

Sol sebepli tómendegishe jumıs etemiz:

Config papkamızdagi main.php faylımızga joqarıdaǵı joldı kórsetip qoyıwımız kerek boladı.

RBAC hám faylda rol klassifikaciyası

Qaysı bolıp tabıladı bir múmkinshiliklerdi paydalanıwshıdan sheklew múmkinshiligi hár bir úlken proyekt qılınıp atırǵan orında zárúrli ról oynaydı. Mısal ushın bir paydalanıwshıǵa túsindirme qosıw imkaniyatın beramız lekin óshiriw imkaniyatın bermeymiz. qaysı bolıp tabıladı paydalanıwshıǵa qosıw imkaniyatın da óshiriw imkaniyatın da beramız. Yaǵnıy kimler ushın bolıp tabıladı qandayda bir bir jumıstı ete alıw xuquqini beriw hám kimler ushın bolıp tabıladı sol jumıstı atqara alıw xuquqini bermaslik máselesi. Áne sonday múmkinshilikler Yii de RBAC túsiniǵı sıpatında óziniń hákisin tapqan.

Máseleni qóyamız. Ush ról anıqlaymız: guest, user, admin hám ról maydanına uyqas maǵlıwmatlar bazasında paydalanıwshılardı biriktiramız. Keyin kiriw xuquqini tekseremiz. Birinshi jumıs komponentimizni sazlawımız. Yaǵnıy protected/config/main.php fayldaǵı components bólegine usı kodnı qosıw:

```
'authManager' => array(
    // O`zimizning auth managerimizdan foydalanish.
    'class' => 'PhpAuthManager',
    // admin va user bo`lmaganlar uchun dastlabki rolni biriktirish.
    'defaultRoles' => array('guest'),
),
```

Odan aldın bizde user keŧesi ámeldegi bolıwı kerek biz ishimizni sol keŧe arqalı ámelge asıramız:

```
CREATE TABLE `user` (
  `ID` INT(10) UNSIGNED NOT NULL AUTO_INCREMENT,
  `employeeID` INT(10) UNSIGNED NULL DEFAULT NULL,
  `username` VARCHAR(30) NULL DEFAULT NULL,
  `password` VARCHAR(40) NULL DEFAULT NULL,
  `role` TEXT NULL,
  PRIMARY KEY (`ID`)
)
COLLATE='utf8_general_ci'
ENGINE=InnoDB;
```

Config papkası ishinde auth.php faylın jaratamız hám usı kodnı kiritemiz:
protected/config/auth.php:

```

return array(
    'guest' => array(
        'type' => CAuthItem::TYPE_ROLE,
        'description' => 'Guest',
        'bizRule' => null,
        'data' => null
    ),
    'user' => array(
        'type' => CAuthItem::TYPE_ROLE,
        'description' => 'User',
        'children' => array(
            'guest',
        ),
        'bizRule' => null,
        'data' => null
    ),
    'admin' => array(
        'type' => CAuthItem::TYPE_ROLE,
        'description' => 'Admin',
        'children' => array(
            'user',          // foydalanuvchilarga berilgan xuquqning barchasi admin da
        ),
        'bizRule' => null,
        'data' => null
    ),
);

```

Yii::app()->user->id bizge paydalanuvshi 'id' sini qaytaradi. UserIdentity. Classiga ózgertiwi kiritemiz.

protected/components/UserIdentity.php:

Keyin Yii::app()->user->role paydalanıp Maǵlıwmatlar bazasıdan ról ni alamız. Onıń ushın usı WebUser fayldı jaratamız hám usı kodnı jazamız.

protected/components/WebUser.php:

```

class UserIdentity extends CUserIdentity {
    // id ni saqlidi.
    protected $_id;

    // Bu metod foydalanuvchi authenticate qilayotgan paytdagi birinchi murojaat
    public function authenticate(){
        $user = User::model()->find('LOWER(username)=?', array(strtolower($this->username)));

        if(($user===null) || ($this->password!=$user->password))
        {
            $this->errorCode = self::ERROR_USERNAME_INVALID;
        } else {
            // Identifikator sifatida id dan foydalaniladi username dan emas,
            // buni qanday aniqlaymiz. Albatta getId() metodini qayta
            // aniqlashimiz orqali.

            $this->_id = $user->ID;

            // Keyinchalik bizga login kerak bo`lamydi. Shu ushning id sidan
            // foydalanib ketilaveriladi. Bizning modelda username ning xaqiqiy
            // nomi bor va uni biz Yii::app()->user->name orqali olamiz.
            $this->username = $user->username;

            $this->errorCode = self::ERROR_NONE;
        }
        return !$this->errorCode;
    }

    public function getId(){
        return $this->_id;
    }
}

```

WebUser classidan paydalanıw ushın protected/config/main.php faylınıń components bóleginıń ishine usı kodnı qosıp qoyıw kerek:

Esletpe: Bunday jaǵday menen qálegen Yii komponentin qayta anıqlaw múmkin. Endi bizde róllar aǵımın bar hám biz paydalanıwshı róllarini bilamiz. Olardı bólew qaldı. Onıń ushın components papkamızdagi PhpAuthManager classini payda etamız.

protected/components/PhpAuthManager.php:

```

class WebUser extends CWebUser {
    private $_model = null;

    function getRole()
    {
        if($user = $this->getModel())
        {
            // User jadvalida role ustuni bor
            return $user->role;
        }
    }

    private function getModel()
    {
        if (!$this->isGuest && $this->_model === null)
        {
            $this->_model = User::model()->findByPk($this->id, array('select' => 'role'));
        }
        return $this->_model;
    }
}

```

Endi tekseriw: Eger biz index.php faylına tómendegishe kod jazsaq:

```

if(Yii::app()->user->checkAccess('admin')){
    echo "Men adminman";
}

```

ol jaǵdayda biz login web betidegi login maydanına "MyTest" hám passwordiga "123" ni terib kirsak bizde index betimizda "Men adminman" degen jazıw payda boladı. Bunda kesteimizdagi username "MyTest" ga uyqas role ústinindegi at "admin" bolıwı kerek, egerde biz usı ústinge "admin" ornına "user" dep sozsak ol jaǵdayda usı "Men adminman" degen jazıw index betinde shıqpaydı, sebebi tek "admin" rólidagılar ushın bul jazıwdı kóriw xuquqi berilgen.

III BAP. Yii 2 PHP frameworkdan paydalanган halda Joqari maғliwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw interaktiv xızmetin islep shıǵıw

3.1. “Joqari maғliwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw” interaktiv xızmetiniń reglamentı.

“Joqari maғliwmat haqqındaǵı diplomdı tastıyqlaw” interaktiv xızmetiniń reglamentı

1. Xızmet tariypi

1.1. Xızmet nomlanishi

Joqari tálim shólkemi (OTM) rásmiy veb-saytı arqalı " Joqari maғliwmat haqqındaǵı diplomın tastıyqlaw.

1.2. Xızmet nátiyjesi

Filialdı bitirganligini tastıyqlaytuǵın hújjetniń haqqoniyligi tastıyqlanadi yamasa biykarlaw etiledi.

1.3. Xızmet kórsetiwshi: TATU Nókis filialı;

1.4. Hukukiy tiykarlar

- Ózbekstan Respublikası Ministrler Mákemesiniń " Fizikalıq hám yuridikalıq shaxslar oraylıq maғliwmatlar bazaların qalıplestiriw hám " Elektron húkimet" sisteması paydalanıwshılardıń idengifikatsiyalashning birden-bir informaciya sistemasın engiziw ilajları tuwrısında”gi 2015 jıl 17 dekabrdegi 365-sanlı sheshimi.

- Ózbekstan Respublikası Ministrler Maxkamasining " Mámleketlik hám xojalıq basqarıwı, jergilikli mámleketlik hákimiyati shólkemleriniń informacion-kommunikaniya texnologiyalarıdan paydalanğan túrde yuridikalıq hám fizikalıq shaxslar menen óz-ara xızmetlesligin jáne de jetilistiriw ilajları tuwrısında" 2007 jıl 23 avgustdaǵı 181-san sheshimi.

1.5. Xızmetten paydalanıwshılar: Fizikalıq hám yuridikalıq shaxslar.

1.6. Arza beriw múddetleri: Múddeti shegaralanbaǵan.

1.7. Orınlaw múddetleri: 1-3 kún

2. Xizmetten paydalanuvshilarga ma'g'liwmat usiniw.

2.1. Ma'g'liwmat qurami hám kólemi

Usı xızmetten paydalanıw ushın shaqırıq kilgan xar kanday paydalanıwshıǵa kuyidagi informaciya takdim etiledi:

- xızmet kórsetiwshi organnıń jaylasqan jayı, jumıs rejimi. shaqırıqlardı kórip shıǵıw shártleri hám rejimi haqqındaǵı ma'g'liwmat:

- xızmetten paydalanıw ushın talap etiletuǵın hújjetler ruyxatı:
- xızmetten paydalanıw múddetleri:
- xızmettiń reglamentı bar ekenligi tuwrısında ma'g'liwmat.

2.2. Tolıq ma'g'liwmat alıw: Filial rásmiy veb-saytı arqalı.

2.3. Xızmet kórsetiw adressi haqqında ma'g'liwmat alıw

Nókis qalası, A. Dosnazarov kóshesi. 74-úy. e-mail: tatunf@tatunf.uz

3. Jumıs waqıtları hám shaqırıq juwapların kútiw waqıtları

3.1. Jumıs waqıtları

Xızmet kursatuvchining jumıs vakti: dúyshembi - shembi kúni saat 0900 den - 1800 ge qayǵı-uwayım.

3.2. Kútiw shártleri: 1-3 kún.

4. Xızmet kórsetiw rejimi

4.1. Zárúr bolǵan hújjetler

- ERI (elektron cıfırlı qol)
- fizikalıq shaxsning jeke identifikatsion rakami (PINFL)

4.2. Xızmet tólewı: Biypul.

4.3. Xızmetti kórsetiw boskichlari

OTMning rásmiy saytı orkali xızmet kórsetiw boskichlari:

- id.gov.uz orkali dizimden ótıledi hám sistemaǵa kiritiledi:

- " Ínteraktiv xızmetler bóliminden " Joqarı ma'g'liwmat haqqındaǵı diplomdı tastıyıqlaw" interaktiv xızmeti saylanadı;

- fizikalıq shaxsning jeke identifikatsion rakami (PINFL) kiritiledi (eger paydalanıwshı fizikalıq shaxs bolsa) ;

- Diplomnıń ceriyasi hám nomeri kiritiledi.

4.4. Davlvt xızmetin kórsetiwiniń ishki mekemelik procesi

Filialdı tamamláǵan studentlerdiń diplom maǵlıwmatları aldınan filialdıń maǵlıwmatlar bazasına kiritilgen boladı hám paydalanıwshı tárepindesi kiritilgen diplom ceriyası hám rakamı maǵlıwmatlar bazasınan avtomatik túrde tekseriledi hám málimleme elektron nusqası qalıplestiredi.

Eger shaqırıq etiwshı tárepindesi sóralǵan maǵlıwmatlar diplomlar bazasınan tabılmasa, dizimden ótken elektron pochta adressine bul haqqında maǵlıwmat juwapker xızmetker (juwapker jumısshısıń F. I. Sh.. lawazımı. telefon rakamı) tárepindesi jónetiledi. Juwapker xızmetker kayta analiz etkenden keyin. student sóragan maǵlıwmatlar filialda ámeldegi bolsa,

3 (úsh) kún ishinde bazaǵa kiritedi, hákis túrde sóralǵan maǵlıwmatlar tapılǵan zatǵanligi haqqında xabar jiberedi.

4.5. Biykarlaw etiw sebepleri

- Diplom ceriyası hám nomeri tuwrı kiritilmaganligi.
- Fizikalıq shaxsning jeke identifikatsion rakamı (PINFL) nadurıs kiritilse.

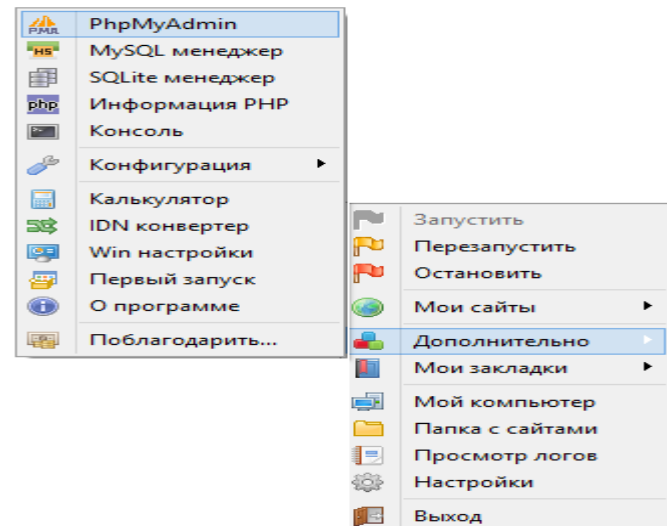
5. Xızmet kórsetiw sapası

5.1. Shaǵım arzasını beriw rejimi

Biykarlaw etiw qallarında paydalanıwshı joqarı turıwshı shólkemge nızamda kórsetilgen tártipte shaqırıq etiwı múmkin.

3.2. “Joqarı maǵlıwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw“ interaktiv xızmetiniń maǵlıwmatlar bazasın jaratiw.

MySQL de maǵlıwmatlar bazasın jaratıw ushın *Open Server* programmasın ornatamız hámde PhpMyAdmin paneli arqalı taza baza jaratamız.

Birinshi náwbette **pitkeriwshi** atlı maǵlıwmatlar bazasın jaratıp alamız hám onda **diplom** atlı keste jaratamız. Bul kestemiz tómendegi atributlardan ibarat:

id	Diplomnıń bazadaǵı tártip nómeri
fio	Diplom iyesiniń familiyasi, atı, ákesiniń atı
oky	Diplom iyesiniń oqıwǵa kirgen jili
oby	Diplom iyesiniń oqıwdı tamamlanǵan jili
fak	Tálim alǵan fakulteti
yun	Tálim jónelisi
kyb	Tálim túri (grant/shártnama)
kys	Tálim formasi (kúndizgi/sirtqi)
seriya	Diplom seriyasi hám nomeri
dror	Diplom dizimge alınǵan nomer
dby	Diplom berilgen jılı
myb	Tálim basqıshı (bakalavr/magistr)

SQL de bul kesteni jaratıw tómendegi sql kod arqalı ámelge asırıladi:

```

29 CREATE TABLE IF NOT EXISTS `diplom` (
30     `id` int(11) NOT NULL,
31     `fio` varchar(255) NOT NULL,
32     `oky` varchar(10) NOT NULL,
33     `oby` varchar(10) NOT NULL,
34     `fak` varchar(255) NOT NULL,
35     `yunal` varchar(255) NOT NULL,
36     `kyb` varchar(20) NOT NULL,
37     `kys` varchar(20) NOT NULL,
38     `seriya` varchar(50) NOT NULL,
39     `dror` int(11) NOT NULL,
40     `dby` varchar(20) NOT NULL,
41     `myb` varchar(20) NOT NULL,
42     `ilova` int(11) NOT NULL
43 ) ENGINE=InnoDB AUTO_INCREMENT=56 DEFAULT CHARSET=utf8;

```

Maǵliwmatlar bazasin jaratıp aldıq. Endi bul bazamizǵa maǵliwmat kiritemiz.

Buniń ushin tómendegi sql koddi ámelge asiramiz:

```

49 INSERT INTO `diplom` (`id`, `fio`, `oky`, `oby`, `fak`, `yunal`, `kyb`,
50     `kys`, `seriya`, `dror`, `dby`, `myb`, `ilova`) VALUES
51 (32, 'Abdireymov Temirbek Maxsudovich', '2010', '2014', 'Kompyuter injiniringi',
52     '5350400', 'sha'rtnama', 'kunduzgi', '747666', 530, '23.06.2014j.', 'B', 530),
53 (33, 'Baymanov Dawletmurat Tlegenovich', '2010', '2014', 'Kompyuter injiniringi',
54     '5350400', 'sha'rtnama', 'kunduzgi', '747653', 533, '23.06.2014j.', 'B', 533),
55 (34, 'Gapparova Ramuza Azatovna ', '2010', '2014', 'Kompyuter injiniringi',
56     '5350400', 'sha'rtnama', 'kunduzgi', '747665', 536, '23.06.2014j.', 'B', 536),
57 (35, 'Sabirov Atajan Turganbaevich', '2010', '2014', 'Kompyuter injiniringi',
58     '5350400', 'byudjet', 'kunduzgi', '747667', 544, '23.06.2014j.', 'B', 544),
59 (36, 'Xalikov Babanazar Atabaevich', '2010', '2014', 'Kompyuter injiniringi',
60     '5350400', 'sha'rtnama', 'kunduzgi', '747654', 543, '23.06.2014j.', 'B', 543),
61 (37, 'Aliev Ilxam Janabaevich', '2010', '2014', 'Kompyuter injiniringi', '5350400',

```

3.3. Yii2 frameworkdan paydalanıp “Joqarı maǵliwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw” interaktiv xızmetin jaratıw.

Birinshi nábette Yii2 frameworkdi ornatiw alamiz. Buniń ushin komandalar qatari arqalı tómendegi kodti iske túsiremiz:

composer create-project --prefer-dist yiisoft/yii2-app-basic pitkeriwshi

Frameworkdi ornatiw bolǵanimizdan keyin aldın jaratılǵan pitkeriwshi atlı maǵliwmatlar bazasına jalǵaymız:

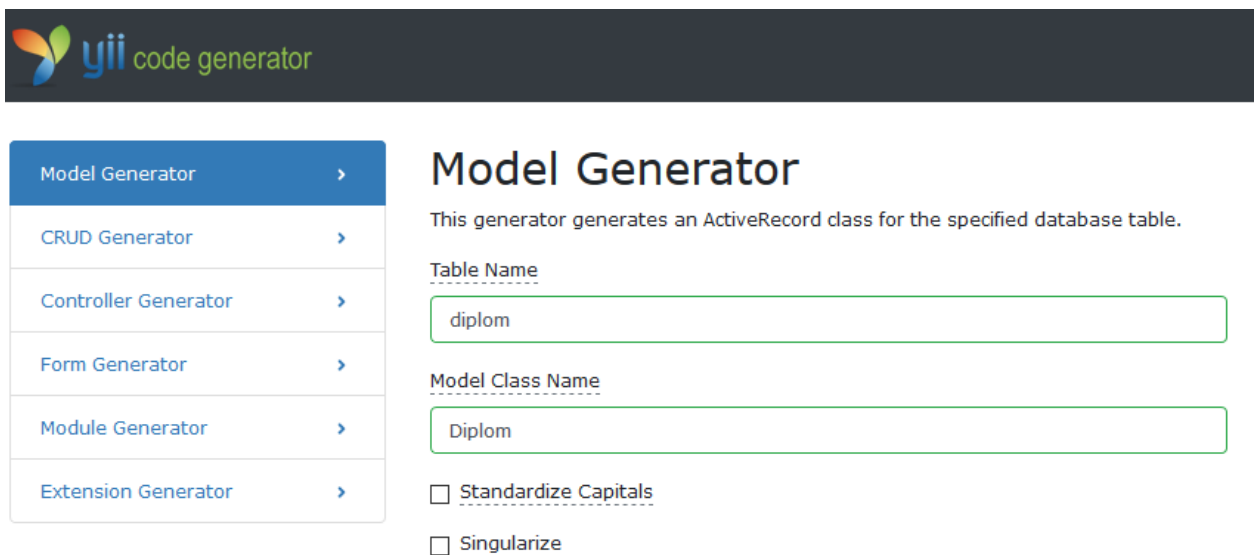
config/db.php

```

1  <?php
2
3  return [
4      'class' => 'yii\db\Connection',
5      'dsn' => 'mysql:host=localhost;dbname=pitkeriwshi',
6      'username' => 'root',
7      'password' => '',
8      'charset' => 'utf8',
9
10     // Schema cache options (for production environment)
11     //'enableSchemaCache' => true,
12     //'schemaCacheDuration' => 60,
13     //'schemaCache' => 'cache',
14 ];
15

```

Bunnan keyin *diptasd/index.php?r=gii* qatari arqali model yaratamiz:

Model Generator

This generator generates an ActiveRecord class for the specified database table.

Table Name
diplom

Model Class Name
Diplom

☐ Standardize Capitals

☐ Singularize

Keyin *CRUD Generator* arqali controller yaratamiz:

- Model Generator >
- CRUD Generator >**
- Controller Generator >
- Form Generator >
- Module Generator >
- Extension Generator >

CRUD Generator

This generator generates a controller and views that implement CRUD (Create, Read, Update, Delete) for a data model.

Model Class

Search Model Class

Controller Class

View Path

Base Controller Class

Widget Used in Index Page

http://diptasd/index.php?r=diplom qatarın orınlaymız hám tómendegi pitkeriwshi atlı bazağa kiritilgen maǵliwmatlardı kóriwimiz múmkin:

TITU No'kis filiali

Bas bet Baylanis Admin

Home / Diploms

Diploms

Create Diplom

Showing 1-20 of 24 items.

#	Familiyasi, Ati, A'kesinin' ati	Kirgen jili	Tamamlag'an jili	Fakulteti	Diplom seriyasi	Dizimge aliw nomeri	Diplom berilgen waqti	
1	Abdireymov Temirbek Maxsudovich	2010	2014	Kompyuter injiniringi	747666	530	23.06.2014j.	
2	Baymanov Dawletmurat Tlegenovich	2010	2014	Kompyuter injiniringi	747653	533	23.06.2014j.	
3	Gapparova Ramuza Azatovna	2010	2014	Kompyuter injiniringi	747665	536	23.06.2014j.	
4	Sabirov Atajan Turganbaevich	2010	2014	Kompyuter injiniringi	747667	544	23.06.2014j.	

Endi paydalaniwshi ushın diplom maǵliwmatların kiritiw ushın forma tayarlap alamız. Bunıń ushin tómendegishe kod jazamız:

```

<?php
use yii\helpers\Html;
use yii\grid\GridView;
use yii\widgets\ActiveForm;
use yii\captcha\Captcha;
?>
<div class="container">
<section class="content-header">
<h1 style="padding-bottom:40px">
TITU No`kis filialin tamamlag`anlig`i haqqindag`i
diplomn tastiyqlaw:
</h1>
</section>

<section class="content">
<div class="row">
<div class="col-md-12">
<div class="box box-primary">
<div class="box-header with-border">
</div>
<div class="box-body">
<div class="box-header with-border">
<?php $form = ActiveForm::begin(); ?>
<div class="col-md-12 bordered">
<div class="col-md-3">
<span style="font-size:16px;font-weight:700">Diplom
seriyasi:</span>
</div>
<div class="col-md-9">
<?= $form->field($model, 'code')->label(false); ?>
</div>
<div class="col-md-3">
<span style="font-size:16px;font-weight:700">Xafsizlik
kodi:</span>
</div>
<div class="col-md-9">
<?= $form->field($model, 'verifyCode')-
>widget(Captcha::className(), [

```


Endi jaratılǵan programmani isletip kóremiz. Buniń ushin *Diplom seriyasi* maydanina diplom seriyamizdi kiritemiz hámde qáwipsizlik kodin(captcha) kiritip *Tekseriw* knopkasın basamiz:

Nátiyje tómendegi kóriniske iye boladi:

TITU No`kis filialin tamamlag`anlig`i haqqındag`i diplomın tastiyqlaw:

Familiyasi Ati A`kesinin` ati:	Abdireymov Temirbek Maxsudovich
Diplom seriyasi:	B № 747666
Jo`nelisi:	5350400
Fakultet:	Kompyuter injiniringi
Oqiwg`a kirgen jili:	2010
Oqiwdi tamamlag`an jili:	2014
Grant/Shar`tnama:	sha`rtnama
Ta`lim tu`ri:	kunduzgi
Diplom berilgen waqti:	23.06.2014j.

[Chop etish](#)

Egerde kiritilgen maǵliwmatlar bazadan tabılmasa onda tómendegishe bildirgi nátiyjege iye bolamiz:

TITU No`kis filialin tamamlag`anlig`i haqqındag`i diplomın tastiyqlaw:

Bul seriyadag`i diplom dizimnen o`tkerilmegen.

[Chop etish](#)

JUWMAQLAW

«Yii2 PHP frameworkdan paydalanğan halda Joqarı maǵliwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw interaktiv xızmetin islep shıǵıw» temasındaǵı pitkeriw qánigelik jumisinde joqarı oqıw orinlari web saytlari arqali joqarı maǵliwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw interaktiv xızmetin engiziw maqset etip alınğan.

Qarap ótilgen pitkeriw qánigelik jumisi 3 babtın ibarat bolıp olar boyınsha tómendegi juwmaqlarǵa keliw múmkin:

- Interaktiv xızmetler hám olarǵa qoyılatuǵın talaplar.
- Yii PHP framework imkaniyatlari, onıń basqa frameworklardan ózgeshelikleri hám onda programmaliq támiynat jaratiw basqishlari haqqında jeterli bilimler alindi.
- Interaktiv xızmet maǵliwmatlar bazasın islep shıǵıw boyınsha hám bul sistemada paydalanılatuǵın maǵliwmatlardıń bazasın, yaǵniy maǵliwmatlardı klasslarǵa ajiratiw tiykarında kestelerge ajiratiw hám olardaǵı maydan qásiyetleri haqqında kónlikpeler alindi.
- Interaktiv xızmet maǵliwmatlar bazasi, infologikaliq modeli hám uliwma strukturası islep shıǵildi.
- Yii2 PHP frameworkdan paydalanıp “Joqarı maǵliwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw“interaktiv xızmeti islep shıǵildi.

Uliwma alganda Joqarı maǵliwmat haqqındaǵı diplomnıń haqıyqıylıǵın tastıyqlaw interaktiv xızmeti islep shıǵıwda programmalastiriw qurallarınan PHP, JavaScript, HTML tillerinen, MySQL maǵliwmatlar bazasınan paydalanildi.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR